

Država i etnička manjina

DUŠAN JANJIĆ*

Sažetak

Postojanje etničkih manjina je činjenica koja zadaje probleme i većini novih nezavisnih država, mada su ove države mnogo homogenije nego njihove prethodnice. Uz to, sudbina manjina, u državama koje se nastoje izgraditi kao nacionalno homogene je neizvjesna i ako su sve novonastale države, u okolnostima trijumfa demokratskih modela vlasti, prinuđene pozivati se na demokraciju. Autoritarne vlasti novonastalih država su, usljed globalne predominacije demokratskih vrijednosti, prinuđene nagadati se sa manjinama. Izuzetno je naglašena potreba da se ostvarivanje prava manjine postavi kao jedno od ključnih mjerila demokracije.

Ima mnogo etničkih sukoba u Evropi, ali su se samo oni u bivšoj Jugoslaviji, uključujući i Kosovo, razvili do ratova.

Zapravo, u odnosu *većina – manjina* u okviru nedemokratskih država, kakva je Srbija, odnosno SRJ, ili kakva je bila Tuđmanova Hrvatska, za razliku od drugih nedovršenih demokracija u postkomunističkim društvima, stupanj nasilja povezan sa secesionističkim/separatističkim sukobom brzo postaje visok. Tu, zapravo, institucionalna zaštita građanskih sloboda i poštovanje ljudskih prava ne postoji, što onemogućava etničke zajednice da svoje zahteve pretvore u demokratsku, izbornu moć. Vlada nije sposobna da na demokratski način vlada i da demokratskim sredstvima potiskuje svoju etničku opoziciju. Takođe, nema široke narodne podrške za mirno rješavanje sukoba kroz demokratske institucije.

Uvod

U društvenoj i državnoj krizi bivše Jugoslavije, potkraj 80-ih godina, etnonacionalistička mobilizacija i pripadanje naciji postaju vodeći politički ideali. Etnička lojalnost zauzima prvo mjesto na ljestvici poželjnih političkih vrijednosti. To je pojačavalo pitanje reorganizacije države. Pokazalo se da, ukoliko se ne uspostavi ravnoteža između lojalnosti etničkoj zajednici i lojalnosti državi, država gubi. Teritorijalni integritet (granice) države, kao statički element, pokazao se kao slabija strana u sudaru sa dinamičkim faktorom etničke mobilizacije i lojalnosti etničkoj zajednici, koja je uz to imala i svoju teritorijalnu koncentraciju.

Većinsko-manjinski odnosi prevedeni na polje etniciteta, postaju odnosi sukoba: Svaka etnička zajednica je, poput Boga Janusa, “biće sa dva lica”. Jedno lice je prema unutra i ono oličava objektivnost, pravednost, etičnost, požrtvovanost. Drugo je lice

* Dušan Janjić, Institut društvenih nauka, Univerzitet u Beogradu, Srbija – SRJ.

prema vani, prema drugim narodima je u znaku “*sacro egoismo*” diktiranog primordijalnim nagonima za održavanje u životu. Etnička pripadnost mobilizira ljude tako što u sam ideološki centar postavlja etnocentrizam: uzdizanje vlastite etničke zajednice na razinu prve i jedine vrijednosti uz isključivanje i potiranje vrijednosti drugih zajednica. Etnička mobilizacija ohrabruje mase uvjeravajući ih da će imati sigurnost u “strogo omeđenim etničkim granicama”. Kako ovih granica u stvarnosti nema, a etnička lojalnost je u službi borbe za vlast, snaga etničke mobilizacije postaje nekontrolirana i štetna.

Etnonacionalizam se temelji na ideji da etnicitet predstavlja prirodnu bitnost. To je zagovaranje kulturnog diferencijalizma kao osnove nejednakosti ljudi. Segregacijom i razgraničavanjem etnonacionalisti nastoje spriječiti miješanje kultura i etničkih zajednica. Etnonacionalizam 90-ih ima dva prioritetna politička cilja: obnovu etničkog ili nacionalnog identiteta i stvaranje nezavisne države. U procesu izgradnje nacija-država, etnicitet služi kao najpotpuniji izvor političkog identiteta. To stvara probleme manjinama i uvećava broj novih etničkih mobilizacija i zahtjeva za državnošću. Tako, etnonacionalizam vodi u razdvajanje ljudi, etničkih zajednica, većine i manjine, a to rezultira razaranjem države.

Promjene onoga što je postojalo (u ekonomskom, socijalnom, političkom, kulturnom i moralnom pogledu), a neuspostavljanje novog, podstiče neizvjesnosti, strahove i nervoze. To je plodno tlo za sve vrste netolerancije i ksenofobije, za stanja u kojima različite grupe vide iste stvari različitim očima, a *drugi* se okrivljuju za sva zla. O ovakvom toku stvari postoji bogata evidencija kroz evropsku povijest, posebno u posljednjih deset godina, u postkomunističkim državama.

Zapravo, u posljednjih 150 godina Istočna Evropa proživljava etnička preuređivanja. Mjereno brojem stvorenih država, put Istočne Evrope ka naciji-državi bio je uspješniji nego Zapadne Evrope. Ali, za razliku od Zapadne Evrope, ovdje je država samo djelimično izgrađena: nedostaju autonomne organizacije civilnog društva, “jedinствена politička kultura”, a i “demokratske nacionalne elite”. Populus je, kao demos, u Zapadnoj Evropi, mjerilo demokracije. U istočnom dijelu Evrope, populus je, neprestano, zaokupljen strahom za opstanak nacije, koja je stvarno ili navodno ugrožena. Otuda je populus, stalno, na ivici neravnoteže, a često i u kolektivnoj histeriji mističnog kolektivizma, koji se oličava u “romantici genijalnog političkog vođe”, zapravo u diktaturi.

Padom komunističkih režima, u Istočnoj Evropi, dominiraju dvije vrste sukoba: politički, u kojima gotovo svuda (s izuzetkom Srbije) bivaju s vlasti udaljene one snage koje su povezane sa bivšim režimom i etnički sukobi, koji dovode do raspada multietničke federalne države: SSSR, ČSSR i SFRJ.

Posebno su prostori bivšeg SSSR i Jugoslavije prostori koncentracije politiziranih etničkih zajednica. Identitet i status manjina u ovoj regiji mijenjao se početkom 90-ih, iz mjeseca u mjesec. U tom razdoblju iscrtana je i nova geopolitička karta Evrope. Gubi se jedna država, zahvaljujući njemačkom ujedinjenju, ali je, zahvaljujući raspadu SSSR-a, ČSSR-a i SFRJ, broj neovisnih država utrostručen.

Sve novostvorene države osnovane su na etnonacionalističkom principu, mada su, po svome etničkom sastavu, heterogene (Vidi tablicu “Glavne etničke grupe u novim evropskim državama 1989-1991”). Petina ukupnog stanovništva ovih država (oko 340

milijuna ljudi) može se svrstati u etničke, vjerske ili jezične manjine. Izraziti primjeri visoke zastupljenosti manjina su Letonija (46,8%), Estonija (38,1%), Moldova i SR Jugoslavija (33,7%). Pri tome su manjine uglavnom nezadovoljne, a njihove elite nastoje ostvariti vlastiti san o državnosti, i to stvaranjem vlastite državne tvorevine ili priključenjem matičnoj zemlji. To se zahtijeva u pozivu na pravo na samoopredjeljenje ili, barem, na političku i teritorijalnu autonomiju. Uz to, postojanje etničkih manjina otpornih na asimilaciju, posebno onih koje teže vlastitoj državnosti ili autonomiji, predstavlja prepreku Većini u izgradnji nacije – države. To može iritirati Većinu i, sa svoje strane, poticati sukobe među zajednicama, generirati represiju (nasilne asimilacije i istjerivanje manjinskih grupa, tj. etničko čišćenje). Represija, pak, preobražava i umjerene zagovornike autonomije u radikalne separatiste.

Postojanje etničkih manjina je činjenica (Vidi tablicu “Manjine u nacijama-državama Istočne Evrope”) koja zadaje probleme i većini novih neovisnih država, mada su ove države mnogo homogenije nego njihove prethodnice. Uz to, sudbina manjina, u državama koje se nastoje izgraditi kao nacionalno homogene je neizvjesna i ako su sve novonastale države, u okolnostima trijumfa demokratskih modela vlasti, prinuđene da se pozivaju na demokraciju. Elite ovih država su prinuđene da, i kad nastoje vladati autoritarno, autoritarnost ne pokazuju do kraja. Zapravo, onemogućene su da države, u punoj mjeri, pretvore u totalitarne policijske tvorevine, koje bi, u začetku, zatrle autonomistički pokret manjina. Dakle, i autoritarne vlasti novonastalih država su, usljed globalne predominacije demokratskih vrijednosti, prinuđene nagađati se sa manjinama. Naime, izuzetno je naglašena potreba da se, u izgradnji odnosa *većina – manjina*, zaštita, to jest ostvarivanje prava manjine postavi kao jedno od ključnih mjerila demokracije. Nevolja je u tome što, u samoj paradigmi homogene nacionalne države, nema mjesta kompromisima s manjinama. Zapravo, etnonacionalistički projekt je put u konflikt s manjinama. Otuda se u uvjetima ekonomske krize, političkih sukoba i nestabilnosti, pitanje manjina aktualizira, naročito zaoštava u pograničnim oblastima u kojima žive brojne etničke grupe.

Ima mnogo etničkih sukoba u Evropi, ali su se samo oni u bivšoj Jugoslaviji, uključujući i Kosovo (relativno kontroliranih i ograničenih, s obzirom na potencijale, ratova je bilo na prostoru bivšeg SSSR-a), razvili do ratova. Ključni razlozi za to jesu:

- dugodišnje nerješavanje problema i nesposobnost političke elite da vodi proces modernizacije društva i demokratizacije vlasti,
- korišćenje etnonacionalizma od strane ovih elita kao sredstva za njihovo održanje na vlasti. Orijentacija ovih elita ka nedemokratskim sredstvima i politici nasilja (etnocida i genocida) i rata,
- osjećanje nesigurnosti kod građana, koje se razvilo do “psihoze ugroženosti”, podsticana od strane vlada, političkih vođa i partija, medijima pod njihovom kontrolom, a sve radi njihovog sukoba sa suprotstavljenim elitama. “Psihoza ugroženosti” podrazumjeva i prihvatanje i konsolidaciju sistema predrasuda, vjerovanja i emocija, koje stvaraju odgovarajuću matricu za tumačenje stvarnosti kao potpunog ugrožavanja nacionalnog identiteta. To se najjasnije pokazuje kroz narastanje straha od demografskog “nestajanja”, koji pothranjuje ksenofobiju i zatvaranje u samog sebe. Sve to ide s brojnim kvaziznanstvenim tumačenjima demografske eksplozije

drugog (u slučaju Kosova, Albanaca) i “tajnim planovima” da se ova eksplozija zaustavi “najprirodnijim sredstvima”, a sve po pravilima nacističke njemačke geopolitičke teorije o “životnom prostoru” (*Lebensraum*);

- različiti oblici represije nad manjinama (posebno drastično nad Albancima na Kosovu, ali i nad Srbima u Hrvatskoj) i narušavanje njihovih prava, itd.

Zapravo, u odnosu *većina – manjina* u okviru nedemokratskih država, kakva je Srbija, odnosno SRJ, ili kakva je bila Tuđmanova Hrvatska, za razliku od drugih nedovršenih demokracija u postkomunističkim društvima, stupanj nasilja povezan sa secesionističkim/ separatističkim sukobom brzo postaje visok. Tu, zapravo, institucionalna zaštita građanskih sloboda i poštovanje ljudskih prava ne postoji, što onemogućava etničke zajednice da svoje zahteve pretvore u demokratsku, izbornu moć. Vlada nije sposobna da na demokratski način vlada i da demokratskim sredstvima potiskuje svoju etničku opoziciju. Takođe, nema široke narodne podrške za mirno rješavanje sukoba kroz demokratske institucije.

1. Neosvyješćena multietničnost i nedemokratski okvir odnosa većina – manjina. Primjer Srbije i SRJ

SRJ i Srbija su multietničke države (Vidi tablicu: Etnički sastav stanovništva SRJ). Unutar SRJ i Srbije postoje velike regionalne razlike. Unutar pojedinih regija SRJ i Srbije, Srbi se nalaze u položaju lokalne manjine. Na primjer, Srbi koji su najveća etnička zajednica na razini Srbije, na Kosovu ili u pojedinim djelovima Sandžaka mala su manjina. Takav etnički raspored stvara pogodno tlo za sukobljavanja između većine, koja je predstavljena kroz državne institucije, i etničke manjine, koja, zapravo, kao u primjeru Albanaca s Kosova, i nije manjina. Ova sukobljavanja najčešće su koncentrirana oko pitanja statusa i načina teritorijalno-političke organizacije, kako države tako i etničke zajednice. Pitanje statusa je posebno eksplozivno u slučajevima kada postoji snažna teritorijalna koncentracija manjine. To se potvrdilo i ranije u primjeru Srba u Hrvatskoj, kao i na Kosovu. Naglašenu eksplozivnost mogu imati i pitanja statusa Srba i Muslimana u Srbiji i SRJ. Razlog za to je najčešće na strani države.

U suštini, SRJ i Srbija su, i dalje, predpolitičke zajednice. To su zajednice u kojima je nacionalni kolektivistički princip vladajući, a univerzalna ljudska prava se politički funkcionaliziraju. Ove tvorevine su, sa političko-državnog stanovišta, “nekompletne” – nedemokratske i neefikasne u kontroli osnovnih društvenih procesa, a i u kontroli teritorije. Takođe, ove države nisu sposobne osigurati unutrašnju integraciju nacije, ni njeno uključivanje u šire integracijske veze.

Zapravo, srpska nacija, danas, proživljava duboku krizu nacionalnog i državnog identiteta. Nastojanje da se nacionalni identitet izgrađuje po meri etnonacionalizma nije dao očekivane rezultate u integriranju unutar nacije, a ni u takvom uspostavljanju razlika prema drugima koje bi odgovarale suvremenim okolnostima i vrijednostima. Naprotiv, prednost su dobile vrijednosti zatvorenosti (autarhičnosti), homogenizacije na etničkom principu i usmjerenosti na primarnu grupu, odnosno kolektivizam.

Kriza nacionalnog identiteta ogleda se kroz brojne akutne i skrivene etničke sukobe. Jedan od osnovnih krivaca za to je politika etnonacionalizma koja je, na prostoru bivše Jugoslavije, od kraja osamdesetih godina, najuticajniji činilac izgradnje srpskog i drugih nacionalnih identiteta. Zapravo, dominantni obrazac nacionalne samoidentifikacije u SRJ pripada grupi pretpolitičkih i primordijalnih određenja nacionalnog identiteta. Etničko porijeklo (rođenje ili krv) i povijest odlučujući su “elementi” nacionalne samoidentifikacije ljudi. Veoma je izraženo i pozitivno nacionalno samovrednovanje vlastite nacionalne zajednice, a odnos prema drugima, naročito prema “konkurentskim zajednicama” (kao što su albanska, hrvatska, mađarska i muslimanska) zasićen je ksenofobijom i antipatijom. Sve to ukazuje da su kriza nacionalnog identiteta i ksenofobija (strah i nepovjerenje) izraženiji nego međuetnička mržnja.

Nesigurnost koju mnogi ljudi osjećaju usljed dugog trajanja kriza i ratova pojačava zabrinutost i odbojnost koje prerastaju u strah i iz ovog u najrazličitije vidove agresije i mržnje. Mržnja se okretala prema drugima – susjednim etničkim zajednicama, naročito manjinama, kao i prema “nacionalnim izdajnicima”. Sve to je, na primjer, izraženo kroz stereotip: “Nemoguće je živjeti s drugima”. Jačanje ovog stereotipa je podržavano od strane režima i medija pod njegovom kontrolom. Svi su oni radili na olakšavanju “razvoda” od drugih. To, zapravo, kaže da je i srpski nacionalizam, kao i drugi nacionalizmi na teritoriji bivše Jugoslavije, bio separatistički. Usljed odsustva odgovarajućeg artikuliranja on se oblikovao kao agresija. U tome je posebno bila važna uloga stereotipa “Čitav svet nas mrzi!”. Taj stereotip je bio stvoren u nastojanju režima da, koristeći emocionalne elemente, isključenost iz svijeta i izoliranost učini što prihvatljiviju Srbima i stanovnicima Srbije i SRJ. Naravno, ovaj stereotip iskazuje i to da znatan dio svjetskog javnog mnjenja, zaista, satanizira Srbe i Srbiju. Uključivanje ovakvih stereotipa u tzv. teoriju zavjere protiv Srbije i Srba služilo je i služi očuvanju vlasti Miloševića. Međutim, to razvija i svojevrsnu nacionalnu fiksaciju. Otuda i ne čudi da je javno mnijenje neosjetljivo pa čak i netolerantno prema zahtjevima manjina. To jeste u suprotnosti s općim opredjeljenjem javnosti prema manjinama koje pokazuje izvjesne znake otvorenosti prema drugima. U biti, radi se o sukobu dva tipa političke socijalizacije i političke propagande. Jedna iz prethodnih vremena, posebno bivše Jugoslavije koja je još uvek djelatna na općoj razini i koja manjine vidi kao ravnopravne i konstitutivne dijelove jugoslavenske zajednice i, druga, iz sadašnjih vremena, koja nastoji manjine isključiti iz zajednice, jer ih vidi kao nelojalne, nekonstruktivne i separatistički orijentirane, kao “rušitelje neophodnog državnog jedinstva”.

Time se zaoštavaju sukobi na unutrašnjoj teritorijalno-političkoj ravni. O tome rječitro govore sukobi oko federalne kontrole nad Crnom Gorom ili potpuni gubitak kontrole Srbije i SRJ nad Kosovom, kao i otežana kontrola nad Vojvodinom, Sandžakom i dijelovima južne Srbije (općine Preševo i Bujanovac, pretežno naseljen Albancima). Zapravo, zaoštreno je pitanje statusa ovih krajeva; pitanje stvarne vlasti, ekonomske moći, kao i zadovoljavanje društvenih i individualnih potreba na lokalnom nivou. U tom okviru, sukob većine, koju predstavlja državna vlast, i manjine odnosi se na pitanje statusa manjina i kontrole date teritorije. U okolnostima ekonomskog i pravnog kolapsa, nestabilnih političkih prilika, neodređenost statusa manjina je bliska drami, pa i tragediji. Pitanje manjina je vezano za odnose unutar Srbije i SRJ, ali se tiče i međudržavnih odnosa i zahtjeva za šira, regionalna rješenja: počev od razrješenja odnosa između novonastalih država na prostorima bivše Jugoslavije (na primjer, odnosa Srbije i

Hrvatske), do jugoistočnoevropskih integracija. S obzirom na težinu problema i na činjenicu da se, na prostorima Srbije i SRJ, gotovo svaka zajednica može, na odgovarajućem teritorijalnom nivou, naći u poziciji manjine, razrješavanje sukoba *većina- manjina* ima neposredni uticaj i na izlazak Srbije i SRJ ispod sjenke prošlosti u fazu demokratizacije i modernizacije.

2. Odnosi država – manjina: Otvoreno pitanje statusa manjina

Ustavnopravno posmatrano savezna država (SRJ) i njene republike definirale su jednakost građana. Međutim, radi se o tome da je etnonacionalizam dobio samo ustavno-demokratsku formu. Zapravo, nasuprot proklamiranim pravima i slobodama etničkih manjina, one su diskriminirane. O tome govore sužavanja prava na obrazovanje na maternjem jeziku, prava na službenu upotrebu nacionalnog jezika, marginalizacija manjinskog kulturnog života i institucija kulture, isključivanje iz od države podržavljanih medija, psihološki i politički pritisci, brojni akti nasilja, uključujući i etničko čišćenje (na Kosovu, na primjer) ili “genocida” (otmice i ubojstva Muslimana iz Sandžaka). Sve to potvrđuje da je SRJ na samom početku izgradnje institucija koje bi mogle pomoći da se na efikasan način upravlja etničkim odnosima, da se sukobi rješavaju na demokratski i miran način, uvažavajući nacionalne interese različitih zajednica koje žive u Srbiji, odnosno SRJ.

Ako je uopće moguće iza, u Srbiji i SRJ, važećih pravnih propisa prepoznati neakvu “volju zakonodavca”, onda je ona u sebe ugradila slijedeći niz:

- autoritarizam i strogi intervencionizam;
- asimilaciju i diskriminaciju;
- birokratsku osionost i samovolju;
- centralizaciju;
- stanje statusa quo u stvarima koje se ne mogu neposredno instrumentalizirati za potrebe vladajuće politike;
- stanje tzv. stečenih prava;
- neprincipijelnu principijelnost. Na primjer, isticanje etničkog načela kada je to u interesu svoje populacije (na primjer, Srba u BiH) i negiranje istog tog načela drugima (Albancima, na primjer) uz davanje prioriteta načelu historijskog posjedovanja neke teritorije (Kosova, na primjer).

U sadašnjoj Srbiji i SRJ, bolno pitanje *većine – manjine*, uključujući i pitanje lojalnosti manjine prema državi, prepušteno je ad hoc političkim rješenjima i odnosu snaga na “terenu”. Iako u Srbiji ima 34,3% pripadnika drugih nacionalnih grupa, vlast nastoji da, po logici centraliziranog državnog nacionalizma, rješava ovo pitanje u granicama “minimalnih prava” i redukcije do sada postojećeg “viška prava”. Mnoga rješenja (poput onih o jeziku manjina) ispod su međunarodnih standarda i dosadašnje prakse. Zapravo, po mnogim osnovama, povećava se etnička distanca, umnožavaju se pojave diskriminacije i jačaju nastojanja etničkih zajednica (posebno manjinskih) da samo-

stalno organiziraju svoj politički život i da tako rješavaju svoja politička i socijalna pitanja. Brojnije i uticajnije etničke manjine (poput mađarske i muslimanske) sve jasnije ističu zahtjeve za autonomijom, uz oslanjanje na međunarodne okolnosti i podršku.

Same etničke manjine i većine često nisu sposobne pomiriti sukobe između lojalnosti danoj državi i njihovim vlastitim nacionalnim/etničkim zajednicama. Lojalnost manjine je utemeljena u uvjerenju da su njeni pripadnici jednaki u pravima s drugim građanima države. To je, zapravo, uvjerenje da je država dobra i da radi i u interesu manjine. To u SRJ nije slučaj: Diktatorska vlast režima, široka raširenost šovinizma *većine*, ali i etnonacionalizam manjina ovaj problem zaoštravaju sve do oružanih sukoba. Najnoviji drastičan primjer za ovo je rat na Kosovu.

4. *Krvavi zaplet odnosa većina – manjina. Primjer srpsko – albanskih sukoba oko Kosova*

Ratovi na teritoriji bivše Jugoslavije postali su paradigma posthladnoratovskih vremena, opominjući Evropu da vrijeme ratova nije prošlo. Primjer Kosova ali i ratova na prostoru bivše Jugoslavije, upućuju na zaključak da je rat, danas, unutrašnje raspadanje koje se odvija kroz seriju dugotrajucih lokaliziranih etničkih ratova. Sa stanovišta nacije, rat je kulminacija zbivanja u kolektivitet nacije i, u isto vreme, kulminacija razdvajanja od drugoga. Oni koji su zbijeni u naciju vjeruju da su unutar čvrstih etničkih granica u kojima nema mjesta za druge i drugačije. U susretu s činjenicom da ovakvih etničkih granica nema, a da je drugi unutar njih, pribjegava se etničkom čišćenju. Zapravo, etničko čišćenje je jedna od najdrastičnijih posljedica rata i ono veoma dugo opterećuje etničke odnose. Tako je i u slučaju srpsko-albanskih odnosa.

U temelju kosovske krize i srpsko-albanskog sukoba jest dugotrajuća duboka kriza srpskog i albanskog identiteta i neuspjeh da se ta kriza razrješi kroz etnonacionalističku mobilizaciju.

Srpsko-albanski odnosi su, posljednjih deset godina, obilježeni sukobljavanjem koje ima brojne karakteristike koje ukazuju na interetnički sukob. Njihovi akteri i njihova ponašanja su “etničcirana”. Taj sukob je po svojoj suštini “realistični socijalni sukob”. To su sukobi oko statusa Albanaca i kontrole nad teritorijem Kosova. To je sukob između većine, koja se opredjelila za izolaciju, i manjine, koja je izabrala separatizam. Istovremeno, obje strane su vođene pan-idejama Velike Srbije i svealbanskog ujedinjenja. Posebnu ulogu u ovom sukobu igraju nove nacionalističke elite sa njihovim “negativnim politikama”: unutrašnjeg kolonijalizma, etnocida, genocida i asimilacije. Režim Slobodana Miloševića pokušao je uspostaviti direktnu vlast nad Kosovom, i to prije svega sužavanjem prava Albanaca. Upornom kampanjom marginalizacije i diskriminacije Albanaca nastojalo se umanjiti njihova socijalna, ekonomska i politička motivacija za život na Kosovu. Zapravo, srpsko – albanski odnosi na Kosovu se uspostavljaju u skladu s modelom dominacije. Obje zajednice nastoje institucionalizirati svoju dominaciju. Poredak na Kosovu nije nikada bio uspostavljen na vladavini prava, već na ravnoteži straha: straha od osвете ili straha od državne represije.

Srpsko-albanski odnosi su, u toku postojanja bivše Jugoslavije, prošli kroz pet faza sukoba i suradnje ili “međusobnog podnošenja” (Vidi shemu: Srpsko-albanski sukob i suradnja) da bi, pred kraj Miloševićeve vladavine, završili u ratu oko Kosova.

Uzimajući oružje u ruke, Srbi i Albanci su vjerovali da u svoje ruke uzimaju svoje sudbine. U to vrijeme, Kosovo je postalo osobno pitanje, kako za Srbe tako i za Albance. Ono je izgledalo kao pitanje njihovih sudbina, opstanka i preživljavanja na njihovoj zemlji, na Kosovu. Trebalo je da se to pitanje razriješi oružjem: Srbi koji su već prije jedanaest godina podržali Miloševića verujući mu da će “konačno rešiti kosovski problem” nisu pronašli načina da odustanu. Sa svoje strane mnogi Albanci su, u toku 1998. godine, nastojali odgovoriti na dilemu: Sada ili nikada! UČK je ponudila odgovor: Sloboda se ne može dobiti bez krvi!

Rat na Kosovu, koji je počeo 28. veljače 1998., samo je još jedan u nizu oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije u posljednjih deset godina. Poput drugih ratova, i ovaj na Kosovu je samo potvrdio da, kad nema demokratske države, etnički sukobi se pojačavaju, uključujući i nasilje.

5. Postoji li demokratski izlaz?

Sama razdijeljena u dihotomiji tradicionalnih i modernih uticaja na razvoj, Srbija je igrala jednu od ključnih uloga u raspadu bivše Jugoslavije. Mada ni kapitalistička ni socijalistička modernizacija nisu uspešno izvedene, postoje potencijali Srbije za demokratski razvoj. Postoje značajne promjene u oblasti vlasništva, odnosno širenje privatnog vlasništva, modernih načina poslovanja, uvođenja elemenata tržišne ekonomije. Pojedine značajne pretpostavke modernizacije stvorene su i u javnom i kulturnom životu. Nastale su i brojne organizacije civilnog društva, pokreti i inicijative grupa građana, od kojih su mnoge povezane s konceptima liberalne demokracije, federalizacije i integracije u Evropu. Djelovanje ovih organizacija i grupa predstavlja početak nove političke kulture i značajan korak ka demokratizaciji. Postojanje političkih partija i izbornih procedura je značajan segment mogućnosti demokratskog izlaza. I nastajanje nacionalnih partija je, pored negativnog efekta pojačavanja sukoba, doprinijelo prihvatanju partijskog pluralizma, kao i institucionalizaciji postojećih nacionalnih razlika i postojećih etničkih sukoba. Dakle, stvorena je, često po nerazumno visokoj cijeni, prilika da se destruktivna energija pretvori u nadmetanje i suradnju. Svakako da put ka modernizaciji podrazumijeva kao prioritet da se ljudi nauče živjeti sa sukobima, a to znači da se grade mehanizmi koegzistencije među grupama različitih kultura, religija i etničkih tradicija. U tom okviru, samoograničavanje je jedna od pretpostavki demokracije. Etničko zajedništvo, solidarnost pa i nacionalizam činioci su koji moraju biti uzeti u obzir. Zapravo, politika koja se identifikira s jednom posebnom etničkom zajednicom nije sama po sebi nespojiva s demokracijom. Ona to postaje onda kada je etnička pripadnost jedini ili privilegirajući kriterij raspodjele društvenog bogatstva, kada je zajedništvo svedeno na etnos, a političko djelovanje ograničeno na etnički definirane zajednice.

Demokracija podrazumijeva odgovarajuće institucije, procedure, pravila igre, ali ne i nužno pozitivan rezultat. I demokratska društva mogu biti suočena sa serijom novih i neočekivanih problema. Za etnički složena i podijeljena društva to je gotovo izvjesno

ako se prihvati model “većinske demokracije”. To je očigledno u slučajevima Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a i Kosova i Makedonije.

Između ostalog, model “jedan čovjek, jedan glas” korišten je kao izgovor za isključivanje manjina iz javnog života. To, sa svoje strane, pothranjuje nelojalnost manjina državi. Također, mehanizmi većinske demokracije olakšavaju centralizaciju države i vlasti, potiskuju autonomiju, uključujući i jačanje izvršne nad parlamentarnom vlašću, kao i uspostavljanje predsjedničkih ili polupredsjedničkih sistema, odnosno autoritarne vladavine. No, ipak sve što je znano iz dosadašnje moderne političke istorije ukazuje da je uspostavljanje “pravila igre” u okviru primjerenog modela demokracije izlaz iz sadašnjih etničkih i teritorijalnih sukoba.

Sukobi i odsustvo dijaloga predstavljaju opću oznaku novostvorene, a već na umoru, SRJ. To je stoga što je njen “institucionalni inženjering” potpuno neodgovarajući. Ne samo zato što je SRJ stvorena uz potpuno negiranje postojanja Kosova već osim ustavne liste prava nije upostavljena nijedna procedura, nijedna institucija zaštite manjinskih prava. Kao multietnička i multikulturna zajednica, SRJ ne može primjenjivati principe većinske demokracije bez odgovarajućih restrikcija ili intervencija u institucionalna rješenja, a s ciljem priznavanja različitosti interesa, njihove institucionalizacije i građenja zajedničkih institucija na točkama susreta interesa različitih zajednica. Čini se da bi prihvaćanje sljedećih principa moglo biti od koristi u izgradnji novih demokratskih institucionalnih sistema u novonastalim državama, novih državnih i nacionalnih identiteta, kao i u rješavanju etničkih sukoba:

- Uvažavanje nacionalnog identiteta, odgovarajuća ravnoteža između ljudskih prava i individualnih sloboda, s jedne, i kolektivnih prava, s druge strane, kao i uklanjanje etničkih uvjetovanja prava i sloboda (na primjer, prava na državljanstvo);
- Podjela vlasti između *većine* i *manjine* na osnovama principa decentralizacije i različitih oblika autonomije i regionalnih aranžmana. Dakle, etnički pluralizam je nezavisna, a demokracija zavisna varijabla;
- Modernizacija etniciteta kao razvoj etničke lojalnosti na liniji demokratskih standarda u demokratskim društvima, moralnih i društvenih normi suvremenog društva.

Efikasno uređivanje statusa i zaštite manjinskih prava zahtijeva pragmatičan pristup zasnovan na spomenutim principima. To nalaže i uspostavljanje odgovarajućeg zakonodavnog okvira kao prvi korak, a i seriju pragmatičnih ekonomskih, socijalnih, političkih mjera.

Principi koji bi trebalo činiti okosnicu novog zakonodavnog okvira jesu:

- Prvo, priznavanje postojanja manjina i njihovih kolektivnih prava, prije svega u oblasti obrazovanja, kulture, informiranja i službene upotrebe materinjeg, nacionalnog jezika;
- Drugo, priznavanje političke osobenosti manjina koja bi trebalo izraziti i kroz političku participaciju, odgovarajuća izborna rešenja koja bi dozvolila da se izrazi manjinsko biračko tijelo;

- Treće, uspostavljanje različitih oblika i stupnjeva autonomije kao ostvarivanje prava na samoorganiziranje i samoadministriranje manjina. To svakako uključuje manjinsku samoupravu, kao i paralelno postojanje različitih oblika autonomije (kulturna, personalna, teritorijalna, funkcionalna, teritorijalno-politička) i tzv. specijalnih statusa pojedinih autonomija.

Prilozi

Tablica 1: Glavne etničke grupe u novim evropskim državama, 1989.-1991.

Država/etnička grupa	Broj (u tisućama)	%
Rusija/ Rusi	147,022 119,866	81,5
Ukrajina/ Ukrajinci Rusi	51,452 37,419 11,356	72,7 22,1
Bjelorusija/ Bjelorusi Rusi	10,152 7,905 1,342	77,9 13,2
Estonija/ Estonci Rusi	1,566 963 475	61,5 30,3
Latvija / Latvijci Rusi	2,677 1,388 906	52,0 33,8
Litva/ Litavci Rusi Poljaci	3,675 2,924 344 258	79,6 9,4 7,0
Moldova/ Moldavci Ukrajinci Rusi	4,335 2,795 600 562	64,5 13,8 13,0
Češka Republika/ Česi	10,299 9,729	94,5
Slovačka/ Slovaci Mađari	5,269 4,512 567	85,6 10,8
Slovenija/ Slovenci	1,963 1,718	87,6

Država/etnička grupa	Broj (u tisućama)	%
Hrvatska/	4,760	
Hrvati	3,708	77,9
Srbi	581	12,2
Bosna i Hercegovina/	4,365	
Muslimani	1,906	43,7
Srbi	1,369	31,4
Hrvati	756	17,3
Makedonija/	2,304	
Makedonci	1,288	66,5
Albanci	442	22,9
SRJ (Srbija i Crna Gora)/	10,406	
Srbi	6,485	62,3
Albanci	1,728	16,6
Crnogorci	520	5,0
Srbija	9,791	
Srbi	6,428	65,8
ALBANCI	1,687	17,2
Srbija (bez Vojvodine i Kosova)/	5,824	
Srbi	5,082	87,3
Vojvodina	2,013	
Srbi	1,151	57,3
Mađari	341	16,9
Kosovo	1,955	
Albanci	1,608	82,2
SRBI	195	10,0
Crna Gora	615	
Crnogorci	380	61,8
Muslimani	90	14,6
Srbi	57	9,3
Albanci	41	6,6

Tablica 2: Manjine u nacijama-državama istočne Evrope

Učešće manjina u %	Država
Ispod 10%	Albanija, Armenija, Poljska, Slovenija, Češka Republika, Mađarska
10-20%	Azerbejdžan, Bugarska, Hrvatska, Litva, Rumunjska, Rusija, Slovačka
20-30%	Gruzija, Makedonija, Turkmenistan, Ukrajina, Uzbekistan, Bjelorusija
30-40%	Estonija, Moldova, Tadžikistan, SR Jugoslavija
40-50%	Kirgistan, Latvija

Napomena: Bosna i Hercegovina i Kazahstan nisu uvršteni u ovu tablicu, jer nijedan od naroda koji u njima živi nema polovinu u stanovništvu

Tablica 3: Etnički sastav stanovništva SRJ

	Srbija	Crna Gora	SRJ
Srbi	6,428,420	57,176	6,485,596
Crnogorci	40,024	380,484	520,508
Albanci	1,686,661	40,880	1,727,541
Mađari	345,376	–	345,376
Jugoslaveni	317,739	25,854	343,376
Muslimani	237,358	89,932	327,290
Romi	137,265	–	327,290
Hrvati	109,214	6,249	115,463
Slovaci	67,234	–	67,234
Makedonci	47,577	860	48,437
Rumunji	42,386	–	42,386
Bugari	25,214	–	25,214
Rusini	18,339	–	18,339
Vlasi	17,557	–	17,557
Turci	11,501	–	11,501
Slovinci	8,340	407	8,784
Regionalna pripadnost	4,881	–	4,881
Drugi	44,881	13,425	58,291
Neopredijeljeni	16,661	–	16,661
Nepoznato	61,278	–	61,278

Izvor: “Nacionalno (etnički) sastav stanovništva”, prvi rezultati popisa 1991. Izvještaj broj 1934, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1992.

Shema 1: Srpsko – albanski sukob i suradnja

Faze i stupnjevi	Vremenski period	Karakteristike
Faza 1	1918.-1941./45.	Međusobno nasilje i dominacija
Faza 2	1945.-1966.	Oružano nasilje i administrativno ograničavanje prava Albanaca
Faza 3	1968.-1981.	Snažnje autonomije Kosova, nacionalna afirmacija albanske zajednice
Faza 4	1981.-1999.	Sukobi oko statusa Kosova
1. stupanj	1981.-1985.	Jačanje albanskog nacionalnog pokreta
2. stupanj	1986.-1989.	Politički sukobi oko statusa Kosova i albanske zajednice
3. stupanj	1989.-1997.	Suspenzija autonomije i uspostavljanje paralelnih zajednica Srba i Albanaca
4. stupanj	1998.-1999.	Oružani sukobi – Rat
Faza 5	1999.-	Uspostavljanje međunarodne (UN) civilne i vojne kontrole nad Kosovom

Dušan Janjić

STATE AND ETHNIC MINORITY

Summary

The existence of ethnic minorities gives headache to most newly independent states though they are much more homogenous than their predecessors. Also, the fate of the minorities in the countries that have been trying to build themselves as nationally homogeneous is uncertain, although all the newly-created states – due to the triumph of the democratic models of government – are forced to pledge allegiance to democracy. Due to the global dominance of democratic values, the authoritarian governments of the newly-created states are forced to reach an accommodation with their minorities. The priority is to make the recognition of the minorities' rights one of the key measures of democracy.

There are many ethnic conflicts in Europe but only those in the former Yugoslavia (including Kosovo) have spiralled into all-out wars.

Unlike the other incomplete democracies in post-communist societies, the degree of violence in the relationship *majority-minority* within non-democratic states like Serbia (or SRY) or Tuđman's Croatia, combined with the secessionist/separatist conflict, rapidly increases. In fact, the institutional protection of civil liberties and the respect for human rights are non-existent; this prevents ethnic minorities to turn their demands into democratic electoral clout. Such governments are not able to govern democratically and to keep in check its ethnic opposition with democratic means. Also, a broad popular support for the peaceful resolution of conflicts via democratic institutions is lacking.